

VI (ШЕСТАЯ)

**МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИЯ**

Июль 2026 г.

ИНДЕКСАЦИЯ

OpenAIRE | EXPLORE

zenodo

НАПРАВЛЕНИЯ КОНФЕРЕНЦИИ

 **НАУЧНЫЕ
ТЕХНОЛОГИИ
ПЕДАГОГИКА
ПСИХОЛОГИЯ
ФИЛОСОФИЯ
ИСТОРИЯ**

 **ИНФОРМАТИКА
ТЕХНИЧЕСКИЕ
НАУКИ
МАТЕМАТИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ**

 **ЭКОНОМИКА
ФИНАНСЫ**

Введение

В сборнике материалов конференции, посвященных роли науки, образования и производства в эпоху глобализации, актуальным проблемам взаимодействия этих процессов, отзывам об их решениях, были представлены зрелые специалисты отрасли.

Кроме того, представлены исследования на научно-практическую тему, проводимые в области экономики, точных наук, естественных и социально-гуманитарных наук в период глобализации, представлена информация в научно-практической сфере, которая включает в себя новейшие инновационные технологии в сферах производства.

Можно утверждать, что этот сборник является одним из специфических перекрестков современных мыслей и инновационных идей в мире науки. В этой научно-практической конференции приняли активное участие профессоры и научные сотрудники, занимающиеся научными исследованиями в Узбекистане и зарубежных странах. Значительный вклад в повышение позиций научно-практической конференции внесли профессора и преподаватели отечественных и зарубежных высших учебных заведений.

Профессора и преподаватели зарубежных высших учебных заведений, активно участвовавшие в работе конференции, внесли достойный вклад в высокий уровень взаимодействия с учеными нашей страны. Процессы международного сотрудничества с зарубежными странами и обмена с ними в области науки в эпоху глобализации оказывают положительное влияние на развитие высшего образования, сфер науки и производства. Материалы этой конференции особенны тем, что включают в себя широкий спектр исследований, от теоретических разработок до практических решений, демонстрирующих разнообразие подходов и направлений в этой области.

В заключение следует отметить, что данная научно-практическая конференция станет очень полезным собранием для всех, кто интересуется современными исследованиями в области дальнейшего развития высшего образования, науки, воспитательной работы и производства в эпоху глобализации. Авторы несут ответственность за содержание и качество статей и тезисов, включенных в сборник.

HUDUDLARNING BARQAROR IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHINI TAHLIL QILISHNING USLUBIY JIHATLARI

Turakulova Orasta Ulugbekovna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish va baholashning zamonaviy uslubiy yondashuvlari tadqiq etilgan. Regional tizimlarning o'ziga xos xususiyatlari, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlik o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash mexanizmlari uslubiy jihatdan yoritilgan. Maqolada submilliy darajadagi rivojlanishni baholashda qo'llaniladigan integral ko'rsatkichlar, klasterli tahlil, SWOT va ekonometrik modellashirish usullarining afzalliklari hamda kamchiliklari qiyosiy tahlil qilingan, xalqaro tajriba (BMT TRI, EI regional siyosati) misolida yondashuvlar boyitilgan hamda zamonaviy raqamli va geoaxborot texnologiyalarining monitoring tizimidagi o'rni ko'rib chiqilgan. Shuningdek, O'zbekiston hududlarining o'ziga xos demografik va tabiiy-resurs salohiyatidan kelib chiqib, monitoring tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, uslubiy yondashuv, integral indeks, ijtimoiy-iqtisodiy tahlil, regional disproporsiya, ekonometrik modellashirish, klasterli tahlil, monitoring, GIS-texnologiyalar.

Globalashuv va iqtisodiy munosabatlarning liberallashuvi sharoitida mamlakat yalpi barqarorligini ta'minlash bevosita uning tarkibiy qismlari bo'lgan hududlarning (regionlarning) rivojlanish darajasiga bog'liqdir. Hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi — bu faqatgina iqtisodiy ko'rsatkichlarning miqdoriy o'sishi emas, balki ekologik muvozanatni saqlagan holda aholi turmush darajasini va sifatini izchil oshirishga qaratilgan uzoq muddatli tizimli jarayondir. Ushbu jarayonni to'g'ri boshqarish va strategik qarorlar qabul qilish uchun birinchi navbatda hududiy tizimlarning real holatini xolis aks ettiruvchi uslubiy (metodologik) asoslarni shakllantirish talab etiladi.

Regional tahlilning murakkabligi shundaki, hudud o'z ichiga iqtisodiy subyektlar, ijtimoiy infratuzilma, demografik jarayonlar va tabiiy ekotizimni qamrab olgan murakkab endogen (ichki) va ekzogen (tashqi) aloqalarga ega ochiq tizim hisoblanadi. Shuning uchun ham barqarorlikni tahlil qilishning uslubiy jihatlari ko'p mezonli va tarmoqlararo xarakterga ega bo'lishi shart. Bunday murakkab tizimni tahlil qilish uchun yagona universal metodologiya mavjud emas — aksincha, turli darajadagi vazifalar, xususan, strategik rejalashtirish, joriy monitoring va investitsion baholash uchun bir-birini to'ldiruvchi uslubiy yondashuvlar majmuasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi ilk bor 1987-yilda Brundtland komissiyasining "Bizning umumiy kelajagimiz" hisobotida rasman shakllantirilgan bo'lib, unda bu tushuncha hozirgi avlod ehtiyojlarini kelajak avlodlar o'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga putur yetkazmagan holda qondirish sifatida ta'riflangan edi. Keyinchalik ushbu global konsepsiya submilliy darajaga tatbiq etila boshlandi va barqaror hududiy rivojlanish alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Dastlabki bosqichlarda hududiy rivojlanish deganda faqat iqtisodiy o'sish, ya'ni hududiy yalpi mahsulot va investitsiyalar hajmining oshishi tushunilgan bo'lsa, 1990–2000-yillarda D.Medouz va Jey Forrester kabi tadqiqotchilarning o'sish chegaralari g'oyasi ta'sirida konsepsiya kengaydi hamda uch tarkibiy qismli — iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik modelga aylandi. Bugungi kunda esa institutsional boshqaruv sifati, huquqiy muhit va innovatsion-texnologik o'lchovlar ham ushbu tizimga to'rtinchi va beshinchi tarkibiy element sifatida qo'shilmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda hududiy rivojlanishni baholash bo'yicha bir nechta konseptual uslubiy yondashuvlar mavjud bo'lib, ulardan miqdoriy-statistik yondashuv doirasida hududiy yalpi mahsulot (HYM), aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real daromadlar, investitsiyalar hajmi va ishsizlik darajasi kabi an'anaviy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Bu yondashuvning afzalligi ma'lumotlarning aniqligi va xalqaro solishtirish imkoniyatining mavjudligidadir. Biroq, zamonaviy sharoitda faqatgina miqdoriy ko'rsatkichlar bilan cheklanish barqaror rivojlanish konseptining tub mohiyatini ochib bera olmaydi, chunki iqtisodiy o'sish yuqori bo'lgan taqdirda ham hududda ekologik inqiroz yoki ijtimoiy tabaqalanish chuqurlashib borayotgan bo'lishi mumkin. Shu sababli, tahlil amaliyotiga tizimli va muvozanatlashgan yondashuvlar kirib keldi. Tizimli yondashuv hududni uchta asosiy quyi tizim — iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik tizimlar majmuasi sifatida ko'rib chiqadi va tahlil jarayonida ularning o'zaro muvozanatiga e'tibor qaratadi. Bu yondashuv doirasida hech bir quyi tizim boshqasi hisobidan rivojlanmasligi, ya'ni bir tomonlama o'sishga yo'l qo'yilmasligi asosiy mezon hisoblanadi.

Metodologik jihatdan hududiy barqarorlikni baholashning eng samarali dastaklaridan biri bu integral indekslar usulidir. Alohida olingan o'nlab ko'rsatkichlarni bitta umumiy indeksga umumlashtirish (agregatsiyalash) orqali hududlarning reytingini shakllantirish va ularni o'zaro solishtirish imkoniyati tug'iladi. Integral baholash metodologiyasi asosan uch bosqichda amalga oshiriladi: dastlab normallashtirish bosqichida turli o'lchov birligidagi xom ma'lumotlar 0 va 1 oralig'idagi yagona shkalaga keltiriladi, so'ngra ekspert baholash yoki korrelyatsiya usullari yordamida har bir indikatorning ahamiyatlilik darajasini ko'rsatuvchi vazn koeffitsiyentlari aniqlanadi va yakunda o'rtacha geometrik yoki arifmetik miqdor hisoblanib, yagona integral indeks chiqariladi. Ushbu metod iqtisodiy qaror qabul qiluvchilar uchun juda qulay vizual vosita bo'lsa-da, ba'zida subyektivlikdan xoli bo'lmasligi (vazn koeffitsiyentlarini tanlashda ekspert xatosi) va murakkab ichki disproporsiyalarni yashirib yuborishi kabi kamchiliklarga ega.

Masalan, yuqori integral indeksga ega hudud ichida alohida tumanlar keskin orqada qolib ketishi mumkin, biroq bu holat umumiy o'rtacha ko'rsatkichda ko'zga tashlanmay qoladi.

Regional tahlilda matematik-statistik va ekonometrik modellashtirish usullari ham keng qo'llaniladi. Klasterli tahlil (cluster analysis) uslubiyoti orqali mamlakat tarkibidagi hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlariga ko'ra bir-biriga o'xshash guruhlariga ajratiladi va bu har bir guruh uchun alohida, differentsiallashtirilgan regional siyosat ishlab chiqish imkonini beradi. Regressiya va korrelyatsiya modellari hududiy iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi asosiy omillarni (masalan, kiritilgan investitsiyalar hajmi, mehnat resurslari sifati yoki innovatsion faollik) miqdoriy jihatdan o'lchash va kelajakdagi rivojlanish ssenariylarini bashorat qilish uchun xizmat qiladi. Panel ma'lumotlar tahlili (panel data analysis) bir necha hududning ko'p yillik dinamikasini bir vaqtda tahlil qilish orqali vaqt va makon bo'yicha o'zgaruvchan omillarni ajratib ko'rsatish imkonini bersa, konvergensiya (beta- va sigma-konvergensiya) tahlili hududlararo rivojlanish darajasidagi tafovutlarning vaqt o'tishi bilan kamayib yoki ortib borayotganini baholashda qo'llaniladi.

Tahlilning uslubiy bazasini sifat jihatidan boyitishda SWOT tahlili hamda hududiy raqobatbardoshlikni baholash metodikalari ham strategik ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, ekspert-baholash usullari (Delfi metodi), fokus-guruh so'rovlari va ssenariy modellashtirish kabi sifat tahlili vositalari miqdoriy ma'lumotlarni to'ldiruvchi muhim manba bo'lib xizmat qiladi, ayniqsa institutsional omillar va aholining subyektiv qoniqish darajasini baholashda ularning ahamiyati katta.

Xalqaro amaliyotda hududiy barqarorlikni baholashning bir qancha tan olingan metodologiyalari mavjud bo'lib, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson taraqqiyoti indeksi (HDI) submilliy darajaga moslashtirilgan holda ko'plab mamlakatlarda qo'llaniladi. Yevropa Ittifoqining regional siyosati doirasida NUTS (hududiy statistik birliklar nomenklaturasi) tizimi orqali hududlar bir necha darajaga bo'lib tahlil qilinadi va "Kohezion fond" mablag'lari eng orqada qolgan hududlarga yo'naltiriladi. Xitoyning g'arbiy hududlarni rivojlantirish strategiyasi esa maqsadli davlat investitsiyalari va maxsus iqtisodiy zonalar orqali hududlararo tafovutlarni qisqartirishning amaliy namunasi sifatida ko'p o'rganiladi. Bunday xalqaro tajribalarni tahlil qilish milliy metodologiyani takomillashtirishda qimmatli qiyosiy asos beradi.

So'nggi yillarda hududiy monitoring tizimida raqamli texnologiyalarning roli ham sezilarli darajada oshdi. Geoaxborot tizimlari (GIS-texnologiyalar) hududiy ma'lumotlarni fazoviy (geografik) kontekstda vizuallashtirish va tahlil qilish imkonini beradi, bu esa an'anaviy jadval ko'rinishidagi statistikaga nisbatan ancha aniqroq va tezkor qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish orqali hududiy jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish, uyali aloqa va sun'iy yo'ldosh ma'lumotlaridan hududiy iqtisodiy faollikni bilvosita baholashda foydalanish kabi innovatsion metodlar ilmiy-

amaliy aylanmaga kirib kelmoqda. Bunday texnologiyalar an'anaviy statistik hisobotlarning tezkorlik jihatidan zaif tomonini, ya'ni ma'lumotlarning kechikib kelishi muammosini muhim darajada bartaraf etadi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va hududlarni mutanosib rivojlantirish kontekstida ushbu uslubiy jihatlarni amaliyotga tatbiq etish dolzarb hisoblanadi. Mamlakatimiz hududlari o'zining demografik yuklamasi, tabiiy-iqlim sharoiti va sanoatlashganlik darajasi bilan bir-biridan jiddiy farq qiladi. Masalan, Toshkent shahri, Navoiy va Toshkent viloyatlari sanoatlashgan hududlar bo'lsa, Farg'ona vodiysi viloyatlari yuqori demografik zichlikka ega agrar-industrial hududlardir. Orolbo'yi mintaqasi esa o'ziga xos ekologik omillar (Orol dengizi inqirozi oqibatlari) tufayli alohida uslubiy yondashuvni talab qiladigan hudud sifatida ajralib turadi. Shu sababli, respublikada hududlar tahlilini yuritishda nafaqat yalpi hududiy mahsulot hajmi, balki Inson taraqqiyoti indeksi, Yashil iqtisodiyotga o'tish indikatori, infratuzilma bilan ta'minlanganlik darajasi (yo'llar, suv ta'minoti, raqamli aloqa), investitsion jozibadorlik indeksi hamda ekologik yuklama va tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlarini ham kompleks qo'llash lozim.

Bu yondashuv markazlashgan resurslarni hududlar o'rtasida adolatli va samarali taqsimlash hamda subregional darajadagi disproporsiyalarni kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, tuman va shahar darajasidagi submintaqaviy monitoring tizimini yaratish orqali viloyat ichidagi tafovutlarni ham vaqtida aniqlash va bartaraf etish imkoniyati yaratiladi.

Mavjud tahlil asosida hududiy barqarorlikni baholash metodologiyasini takomillashtirishning bir qancha asosiy yo'nalishlarini alohida ta'kidlash mumkin:

1. Respublika, viloyat, tuman va mahalla darajasida bir-biriga uzviy bog'langan ko'p darajali monitoring tizimini yaratish lozim.
2. Statistik hisobotlar bilan bir qatorda raqamli platformalar va GIS-tizimlaridan olinadigan operativ ma'lumotlarni birlashtirib, real vaqt ma'lumotlarini integratsiya qilish zarur.
3. Turli tashkilotlar va tadqiqotchilar tomonidan qo'llaniladigan uslubiyotlarni yagona ilmiy-me'yoriy asosga keltirish orqali metodologik standartlashtirishni ta'minlash hududlararo solishtirmalilik darajasini oshiradi.
4. Aholi so'rovlari va qoniqish indekslarini rasmiy statistik ko'rsatkichlar bilan uyg'unlashtirib, ijtimoiy subyektivlikni hisobga olish lozim.
5. Sof tavsiflovchi (deskriptiv) tahlildan sabab-oqibat va bashoratlovchi modellarga o'tish orqali tahlil tizimining bashoratlash salohiyatini kuchaytirish talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tahlil qilishning uslubiy jihatlari dinamik va ko'p qirrali bo'lib, doimiy ravishda takomillashib borishni talab etadi. An'anaviy statistik usullarni zamonaviy ekonometrik modellashtirish va raqamli geoaxborot tizimlari (GIS-texnologiyalar) bilan integratsiya qilish hududiy monitoring sifati va tezkorligini yangi bosqichga olib chiqadi. Xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirgan holda o'rganish,

shuningdek, miqdoriy va sifat tahlili usullarini uyg'unlikda qo'llash orqali hududiy siyosatning ilmiy asoslanganlik darajasini sezilarli oshirish mumkin. To'g'ri va ilmiy asoslangan tahliliy metodologiya hududiy resurslardan samarali foydalanish, ekologik yuklamani kamaytirish va yakuniy natijada aholining hayot sifatini barqaror yuksaltirishga xizmat qiluvchi uzoq muddatli regional strategiyalarning poydevori bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Eurostat. *Regions in the European Union — NUTS classification*. — Publications Office of the European Union.
2. Forrester J.W. *World Dynamics*. — Wright-Allen Press, 1971.
3. Isadjanov A.A. *Hududiy iqtisodiy tizimlar barqarorligini baholash metodologiyasi*. — Toshkent: TDIU, 2021.
4. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J. *Beyond the Limits*. — Chelsea Green Publishing, 1992.
5. Mustafakulov Sh.I. *Investitsion jozibadorlik: ilmiy-nazariy asoslar va uslubiy yondashuvlar*. — Toshkent: "Baktria press", 2017.
6. Salimov B.T., Mustafakulov Sh.I. *Regional iqtisodiyot (Darslik)*. — Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2019.
7. UNDP. *Human Development Report* (Metodologik qo'llanmalar). — United Nations Development Programme.
8. World Commission on Environment and Development. *Our Common Future* (Brundtland Report). — Oxford University Press, 1987.
9. Kuvvatov P. D. G. ECONOMIC SCIENCES //BIOLOGICAL SCIENCES. — 2021. — С. 13.
10. Abduganieva G. K., Kuvvatov G. B. DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //Ответственный редактор:: Косенкова ЮЮ–к. э. н., доцент. — 2018. — С. 13.
11. Khashimov B. A., Eshonkulov L. A., Kuvvatov G. B. STATEMENT OF BUSINESS SUBJECTS FOR THE REPORTING YEAR //АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, СТАТИСТИКИ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ. — 2018. — С. 17-22.
12. Sativaldieva D. A., Kuvvatov G. B. FEATURES OF ACCOUNTING FOR INTANGIBLE ASSETS IN THE CONTEXT OF FUNDAMENTAL STRUCTURAL CHANGES IN THE COUNTRY'S ECONOMY //Экономика и социальная сфера: проблемы взаимодействия и развития. — 2018. — С. 156-158.
13. KHASHIMOV B. A., KUVVATOV G. B. U. SOME PECULIARITIES OF ACCOUNTING FOR WITHHOLDING OF PERSONAL INCOME TAX AND OTHER PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, СТАТИСТИКИ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ. — 2017. — С. 26-33.